

İnternet mühitdə “yırtıcı” jurnalların avtomatik tanınması üçün intellektual sistemin yaradılmasının konseptual əsasları haqqında

Rəhilə Həsənova¹, Firudin Əsgərov²

^{1,2}AMEA İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

¹rahasanova@gmail.com, ²firudinasgarov@gmail.com

Xülasə — Bu məqalədə yırtıcı jurnalları avtomatik təyin edən antiyırtıcı sistemin iş prinsipi təhlil edilmişdir. Antiyırtıcı sistemin blok sxemlərlə sadə ifadəsi təqdim edilmişdir.

Açar sözlər — yırtıcı jurnal; yırtıcı nəşriyyat; impakt faktor

I. GİRİŞ

“Yırtıcı jurnallar” ifadəsini ilk dəfə amerikalı kitabxanaçı, Kolorado Denver Universitetinin dosenti Cefri Bill istifadə etmişdir. O, bu cür jurnalları 2008-ci ildən etibarən analiz etməyə başlamışdır. Buna səbəb isə ona jurnalların elektron ünvanlarından redaksiya heyətinə dəvət haqqında külli miqdarda şübhəli elektron məktublara gəlməsi idi. Bu məktublarda çoxsaylı qrammatik səhvlərin mövcudluğu onun diqqətini çəkmişdi. Həmin vaxtdan etibarən o, mütəmadi olaraq yenilənən, böyük ehtimalla “yırtıcı” hesab olunan jurnalların “qara” siyahısını hazırlamağa başladı. Burada jurnalların Scopus və Web of Science kimi beynəlxalq akademik bazalar tərəfindən “ağ” və ya “qara” siyahıya daxil olması yoxlanılır, onların bazada qalması və ya çıxarılması haqqında qərar qəbul edilir [1-5].

Son 10 ildə dünyada aktual olan yırtıcı jurnallarda məqalə dərci artıq Azərbaycanda da müzakirə mövzudur. Belə ki, elmi müəssisələrdə tədqiqatçıların bilərəkdən və yaxud təsadüfən yırtıcı jurnallarda məqalə çap etdirməsi tədqiqatçı ilə yanaşı həmin müəssisənin nüfuzuna da xələl gətirmiş olur. Bu baxımdan müəllifin orijinal və yırtıcı jurnalları xarakterizə edən xüsusiyyətləri bilməsi vacibdir.

Azərbaycanda yırtıcı jurnal və nəşriyyatları xarakterizə edən göstəricilər haqqında məlumatlılıq elmi müəssisələri, elmi tədqiqatçıları yırtıcı və ya oğurlanmış jurnallarla qarşılaşma təhlükəsi ilə üz-üzə qoyur.

Araşdırmalar onu göstərir ki, bu gün yırtıcı jurnallar təhlükəsindən qorunmaq məqsədi ilə antiyırtıcı sistemin işlənməsi zəruridir. Təcrübə göstərir ki, müxtəlif ölkələrdə bu məsələ ilə bağlı bəzi işlər görülməyə başlanmışdır. Məsələn, 2015-ci ildən fəaliyyət göstərən Düşün! – Yoxla! – Təqdim et! (*Think! – Check! – Submit!*) onlayn sistemi bu baxımdan maraqlı kəsb edir [7].

II. MƏQALƏ DƏRCİ ÜÇÜN DÜZGÜN JURNAL SEÇİN DÜŞÜN! – YOXLA! – TƏQDIM ET!

Dünyada artıq 33 dildə fəaliyyət göstərən thinkchecksubmit.org saytı tədqiqatçılara məqalə dərc etdirmək üçün düzgün jurnal seçməkdə kömək edir. Bu saytın məqsədi müəllifə birinci mərhələdə düşünməyi, ikinci mərhələdə yoxlamağı, sonda isə məqaləni təqdim etməyi məsləhət görür [7].

Birinci – **Düşün! (Think!)** mərhələsində tədqiqatçı aşağıdakı suallara cavab tapır:

- Elmi tədqiqatınızı dərc etdirmək üçün etibarlı jurnal seçmişinizmi?
- Bu jurnal sizin tədqiqat sahənizə tam uyğundurmu?

Bu suallar tədqiqatçıya seçilən jurnalın doğru jurnal olduğuna əmin olmaq məqsədilə verilir. Çünki dünyada nəşrlərin sayı getdikcə artır, demək olar ki, hər həftə yeni jurnallar fəaliyyətə başlayır. “Yırtıcı” nəşriyyatların qanuna zidd hərəkətləri və aldatma halları da getdikcə artmaqdadır və məqalə dərc etdirmək üçün etibarlı jurnal tapmaq günü-gündən çətinləşir.

İkinci – **Yoxla! (Check!)** mərhələsində tədqiqatçının seçdiyi jurnalın etibarlı olub-olmadığı yoxlanılır. Bu məqsədlə aşağıdakı suallar cavablandırılmalıdır:

- Siz və ya həmkarınız bu jurnalı tanıyırsınız?
 - ✓ Əvvəllər həmin jurnaldan hər hansı bir məqalə oxumusunuzmu?
 - ✓ Jurnalda ən son dərc edilmiş məqalələri əldə etmək mümkündürmü?
- Nəşriyyatı müəyyənləşdirmək və əlaqə yaratmaq mümkündürmü?
 - ✓ Nəşriyyatın adı jurnalın veb saytında əks olunurmu?
 - ✓ Nəşriyyatla saytda əks olunmuş telefon nömrəsi, poçt və elektron poçt ünvanı ilə əlaqə yaratmaq mümkündürmü?
- Jurnalın istifadə etdiyi qiymətləndirmə növü (rəy, reseziya) şəffafdırmı?

“İnformasiya təhlükəsizliyinin aktual multidissiplinar elmi-praktiki problemləri”
IV respublika konfransı, 14 dekabr 2018-ci il

- Jurnalın məqalələri saytında adı çəkilmiş beynəlxalq bazalarda həqiqətən indekslənmirmi?
- Ödəniş haqqında məlumatları jurnalın saytında əldə etmək mümkündürmü?
 - ✓ Jurnalın saytında ödənişin nə üçün tələb olunduğu izah olunurmu?
 - ✓ Ödənişin nə zaman həyata keçirilməsi haqqında məlumat verilirmi?
- Redaksiya heyətinin üzvləri sizə tanış alimlərdir?
 - ✓ Redaksiya heyətinin üzvləri haqqında eşitmisinizmi?
 - ✓ Redaksiya heyəti üzvləri öz veb saytlarında bu jurnalın adını qeyd edirlərmə?
- Jurnalın nəşriyyatı beynəlxalq elmi cəmiyyətlərin üzvüdürmü?
 - ✓ Jurnalın nəşriyyatı COPE (*Committee on Publication Ethics*)-in üzvüdürmü?
 - ✓ Jurnal açıq əlyetədirsə, onun adı DOAJ (*Directory of Open Access Journals*)-in siyahısında varmı?
 - ✓ Jurnal açıq əlyetədirsə, onun adı OASPA (*Open Access Scholarly Publishers' Association*)-nın siyahısında varmı?
 - ✓ Jurnal *INASP's Journals Online* və ya *African Journals Online* platformalarından hər hansı birinə daxildirmi?
 - ✓ Nəşriyyat hər hansı digər ticarət assosiasiyasına daxildirmi?

Üçüncü – **Təqdim et! (Submit!)** mərhələsində əvvəlki mərhələdə sadalanan sualların hamısı və ya əksəriyyətinin cavabı müsbətdirsə, onda tədqiqatçıya məqaləsini həmin jurnala təqdim etmək məsləhət görülür. Lakin bu mərhələdə də diqqət yetirilməli bir neçə əsas məqam vardır:

- Burada əmin olmaq lazımdır ki, məqalənin təqdim olunduğu jurnal tədqiqatçının həmkarları arasında reputasiyasını qaldırmağa və çoxlu istinadlar qazanmağa səbəb olacaqdır.;
- Məqaləni doğru jurnalda dərc etməklə tədqiqatçı karyerasını inkişaf etdirir və professional imicini yüksəldə bilər.;
- Məqalə dərc olunduqdan sonra bazalarda indekslənəcək və axtarış sistemlərində asanlıqla tapılacaqdır.

Məqalənin yoxlanma və dərci müddətində nəşriyyatın peşəkar təcrübəsi özünü göstərməlidir.

III. ANTIYIRTICI SISTEMİN BLOKLARININ İZAHİ

Düşün! – Yoxla! – Təqdim et! və digər təcrübələrə əsaslanaraq antiyirtici sistemin konsepsiyası işlənmişdir [6,7]. Bu antiyirtici sistemin işləmə mexanizmi Şəkil 1-də blok-sxemlər vasitəsilə təsvir edilir. İlk mərhələ jurnalın adının axtarış sistemində daxil edilməsi ilə başlayır. Sonra hər bir

addımda jurnala aid müəyyən məntiqi suallar “hə” və ya “yox” ilə cavablandırılaraq növbəti mərhələyə keçid alır. Mürəkkəb budaqlanan struktura malik bu alqoritmin nəticəsində jurnalın orijinal və yaxud da yirtici olması ehtimalı irəli sürülür.

Hər bir məntiqi blokda verilmiş sualın hansı xüsusiyyətləri əks etdirməsi * işarəsi ilə şərh edilir.

*Burada saytın jurnalın həqiqi saytı olduğunu müəyyənləşdirmək nəzərdə tutulur. Bir neçə əsas məqama nəzər yetirmək lazımdır: 1. Jurnalın saytının onun dərc edildiyi ölkənin domen zolağına aid olması; 2. Verilmiş saytın jurnalın oğurlanmış versiyasına aid olması (əgər mövcuddursa); 3. Redaksiya heyəti ilə əlaqə məlumatlarının dolğunluğu (redaksiyanın ünvanı, əlaqə nömrələri, e-mail və s.); 4. Nəşrlərin dövriliyinin gözlənilməsi, yəni hər il eyni sayda nömrələrin dərc edilməsi (*Issue*); 5. Saytın görünüşünün vizual qiymətləndirilməsi. Bu zaman saytın konstruktor sayt olub-olmaması yoxlanılır və pulsuz domen və subdomenlərdə yerləşməsi araşdırılır; 6. Saytın alt səhifələrinin mövcudluğu və aktivliyi; 7. Saytda verilmiş məlumatların qrammatika və orfoqrafiya baxımından düzgün yazılması.

**Jurnalın akademik bazalarda indekslənməsi haqqında saytda verilmiş məlumatın (məs., impakt faktor göstəricisi) həqiqi olub-olması müəyyənləşdirilir, bu məlumatda hiperkeçidin olması onun doğruluğunu göstərir.

***Burada əsasən aşağıdakı məlumatlar yoxlanılır: 1. Jurnalın redaktorunun nəşr olunduğu nəşriyyatın rəhbəri ilə eyni şəxs olub-olmaması (adətən nəşriyyat rəhbəri özünü bir və ya bir neçə jurnalın baş redaktoru kimi qeyd edir). 2. Redaksiya üzvləri haqqında akademik məlumatların mövcudluğu; 3. Eyni nəşriyyat tərəfindən dərc edilən bir və ya bir neçə jurnalın redaksiya heyətinin tərkiblərinin eyniliyi; 4. Redaksiya heyəti üzvlərinin sayının kifayət qədər olmaması (bəzən, qeyd olunan redaksiya heyəti üzvlərinin adının siyahıda olmasından xəbərsiz olması); 5. Jurnal beynəlxalq olduğunu iddia etdiyi halda onun redaksiya heyəti üzvlərinin beynəlxalq müxtəlifliyi cüzi və ya heç olmaması; 6. Redaksiya heyəti üzvlərinin gender bərabərsizliyi (çox vaxt qadın üzvləri olmur).

****Tamliq xassəsi dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulur: 1. Jurnalın adının onun missiyasını əks etdirməsi; 2. Jurnalın adında istifadə olunan ölkə adlarının həqiqəti əks etdirməsi (məsələn, bəzən Kanada, İsveçrə və s. kimi ölkə adları jurnalın adında istifadə olunmasına baxmayaraq, nə nəşriyyatın, nə redaksiya heyətinin bu ölkələrə aidiyyəti olmur); 3. Nəşriyyat göndərdiyi spam məktublarında və ya öz saytında impakt faktor və beynəlxalq bazalarda indekslənmə haqqında məlumatın verilməsi. Burada iddia edilir ki, nəşriyyatın dərc etdiyi jurnalların bir neçəsi impakt faktora malikdir (Thomson Reuters) və ya saxta təşkilatlardan əldə edilən impakt faktorlar reklam edilir.

*****Burada aşağıdakı məlumatlar yoxlanılır: 1. Nəşriyyat tərəfindən məqalənin əvvəllər digər jurnallarda dərc edildiyi yoxlanırmı? 2. Dərc edilmiş məqalələr yalançı elmə (*pseudo-science*) aiddir. 3. Əlaqə hissəsində sadəcə e-mail və yaxud da veb forum qeyd edilir. Bununla da nəşriyyat əsas ünvanını gizli saxlamış olur.

*****Burada isə aşağıdakı məqamlar araşdırılır:

1. Nəşriyyatın digər nəşriyyatların müəlliflərə qoyduğu tələbləri eynilə öz tələbi kimi qeyd etməsi. 2. Nəşriyyatda jurnalların adının ümumi verilməsi ilə çoxlu sayda məqalə toplanmasına və müəlliflərdən daha çox gəlirin əldə edilməsinə nail olmaq. Məsələn, Təhsil jurnalı (*Journal of Education*). 3. Bir-biri ilə əlaqəsi olmayan 2 və daha çox elm sahələrini əhatə edən jurnalların nəşr edilməsi. Məsələn, Biznes, Humanitar və Texnologiya beynəlxalq jurnalı (*International journal of Business, Humanities and Technology*). 4. Nəşriyyat tərəfindən jurnalların saytının zəif hazırlanması, ölü hiperkeçidlər (*dead links*), çoxlu sayda orfoqrafik və qrammatik səhvlərin mövcudluğu. 5. Saytlarda müəlliflərə istinad edilmədən lisenziyalı şəkillərin istifadəsi.

NƏTİCƏ

Elmi jurnalların sürətlə artdığı bu dövrdə orijinal və yırtıcı jurnalların avtomatik müəyyənləşdirmək ehtiyacı yaranır. Bunun üçün ilk növbədə akademik cəmiyyətdə elmi jurnalların “ağ siyahı”sı və “qara siyahı”sı haqqında açıq məlumatların olması vacib məsələlərdəndir. Bundan başqa tədqiqatçının öz araşdırması nəticəsində məqaləsini dərc etdirmək üçün seçdiyi jurnalın orijinal və yaxud yırtıcı olması müəyyən oluna bilər. Lakin bu prosesin avtomatlaşdırılması o baxımdan aktualdır ki, tədqiqatçının yırtıcı jurnalı təyin etməyə vaxtı və əməyi sərf olunmayacaq.

İSTINADLAR

- [1] Beall J. Predatory publishing is just one of the consequences of gold open access // *Learned Publishing*, 2013, vol.26, no.2, pp.79-83.
- [2] Beall J. Predatory publishers are corrupting open access // *Nature*, 2012, vol.489, no.7415, <http://www.nature.com/news/predatory-publishers-are-corrupting-open-access-1.11385>.
- [3] Beall J. Essential information about predatory publishers and journals. *International Higher Education*, 2016, <http://www.ejournals.bc.edu/ojs/index.php/ihe/article>
- [4] Hijacked Journals, <http://www.beallist.weebly.com/hijacked-journals.html>
- [5] Həsənova R.Ş., Əsgərov F.Ş. “Yırtıcı” jurnalları xarakterizə edən xüsusiyyətlərin identifikasiyası // *İnformasiya cəmiyyəti problemləri*, 2018, №2, 97-106 s.
- [6] Laine Ch., Winker M.A. Identifying Predatory or Pseudo-Journals // *Biochemia Medica*, 2017, vol.27, no 2, pp.285-291.
- [7] thinkchecksubmit.org

A CONCEPTUAL MODEL OF CREATING AN ANTI-PREDATORY SYSTEM FOR IDENTIFICATION OF "PREDATORY" JOURNALS

Rahila Hasanova¹, Firudin Asgarov²

^{1,2}Institute of Information Technology of ANAS,
Baku, Azerbaijan

Abstract – This article analyzes the working principle of the anti-predatory system, which automatically identifies predatory journals. The simplest expression of the anti-predatory system with block diagrams is presented.

Keywords – predatory journal; predatory publishing; impact factor

Şəkil 1. Antiyirtıcı sistemin blok sxemlərlə təsviri

